

Олександр Вовк

ЗАГОСТРЕННЯ ПРОТИРІЧ МІЖ ВЛАДОЮ І СЕЛЯНСТВОМ СУМЩИНИ НАПРИКІНЦІ 20 – НА ПОЧАТКУ 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Відносини радянської влади і українського селянства у 1920-х роках формувалися у складних соціально-економічних і політичних умовах. Упровадження непу і, відповідно, зменшення соціально-економічного тиску на селянство принесло на певний час відносний спокій в село Сумщини. Проте, ситуація в селах починає дедалі більше загострюватися з другої половини 20-х років. Це пояснюється рядом причин. Зокрема, утвердження в СРСР диктатури Й. Сталіна прискорило наступ на неп. В селі згорання непу передбачало наступ на приватновласницькі господарства, усуспільнення земель і знярядь щодо її обробки. Цей наступ був оформлений після жовтневого пленуму і грудневого XIV з'їзду ВКП(б) 1926 року. Передбачалося здійснити в державі індустріалізацію форсованими темпами. Певна річ, що для її здійснення необхідні були великі кошти. Розуміння того, звідки радянські керманічі збиралися їх взяти дає позиція В. Чубаря на IX з'їзді КП(б)У. Голова РНК УСРР заявив, що кошти для індустріалізації слід шукати у зростаючому сільському господарстві [21, с. 150]. Влада повертається до силового варіанту вирішення аграрного питання. У першу чергу застосовуються економічні важелі впливу на селянство, щоб, зрештою, покінчити з економічною незалежністю селянина. Найважливіші верстви селянства зазнають тяжкого податкового тиску, проте, збитки мають різні прошарки села з огляду на невідповідність цін на продукти широкого вжитку, промислові товари, сільськогосподарські машини з одного боку і державні закупівельні ціни на сільськогосподарські продукти. Мається на увазі горезвісна політика “ножиці цін”. На кінець 20-х років ця політика посилюється. Збільшується обсяг державних заготівель та обов'язкових закупок сільськогосподарської продукції у селянства. Поряд зі зменшенням частки продукції, призначеної для реалізації на ринку, збільшуються податки на право торгувати на ринках міста. Невро-

жайність 1928 року поглиблювала кризу. Селянинові стає не вигідно реалізовувати вирошену продукцію, бо отримані кошти не відшкодовують витрати. У 1926 році мешканець одного з сіл Ботромлянського району Сумського округу скаржитися на низькі державні закупівельні ціни на хліб: “Жито – 60 коп. пуд, а пшениця – 1 крб., між тим, як чоботи коштують від 18 до 25 крб., тобто для придбання 1-ї пари чобіт необхідно продати 30-40 пудів. У середньому, в господарстві є 4-5 людей. Тобто, для того, щоб взути їх усіх необхідно 120-150 пудів хліба. Між тим, як в багатьох господарствах увесь збір урожаю дорівнює 100-120 пуд.” [12, арк.6].

Наступ на владу на село був добре спланованим і мав ряд складових компонентів. План хлібозаготівель спускався згори до кожного села, потім за рішенням селянського сходу планові завдання доводилися до кожного двору. На господарства, які не виконували план заготівель, накладали штраф. Якщо й далі план не виконувався, то майно селянина конфісковувалося, описувалося і йшло на продаж з торгів. Слід зауважити, що сума єдиного господарського податку, який мали сплачувати індивідуальні господарства, у 1928-29 фінансовому році зросла на 1/3. Тяжкого удару по селянству завдав закон “Про самооподаткування населення на задоволення його громадських потреб”, виданий ВУЦВК 2 січня 1928 року. Бідні і частина середняцьких господарств від самооподаткування звільнялися. Заможним господарям, щоб сплатити всі податки доводилося іноді продавати не лише зерно, а й частину худоби та реманенту. Практика хлібозаготівель наприкінці 20-х років засвідчила, що утиску зазнавали всі верстви села, а не лише заможні. Зокрема, в інформаційному повідомленні Конопотського окружного відділу ДПУ та міліції станом на червень 1928 р. йшлося про те, що під час заготівель хліба репресій зазнали всі верстви села, в тому числі й найбідніші: “Під час хлібозаготівель довелося застосовувати репресії: складати акти, ув’язнювати під варту, бо хліба у бідняків та середняків немає, а якщо й був, то не лишки, а невеликі необхідні запаси (Буринський район)” [4, арк. 128]. Дані підтверджуються свідченнями очевидців. Доречно в цьому контексті навести уривок з листа мешканця Бурині (тепер Сумської області) до сина-червоноармійця, що промовисто характеризує настрої селянства під час хлібозаготівельної кампанії: “Хотілося б скоріше не бачити цього кошмару, що коїться у нашому селі. Та не лише у нас, а в усіх селах та хуторах – важко тобі передати те, що відбувається. Наступив час сатани й антихриста. Все забирають, що є у

квартирі, а самим хоч пропадай з голоду й холоду. Податок наклади такий, що не виплатити” [5, арк. 48]. Тяжке матеріальне становище і позиція радянської влади були предметом гострих розмов, поширених серед селянства.

Радянська влада розглядала заготівельну кризу 1927-28 років як опір капіталістичних елементів на селі радянській політиці. На липневому 1928 р. пленумі ЦК ВКП(б) Й. Сталіним було накреслено подальший наступ на село і, висловлюючись тогочасною фразеологією, “загострення класової боротьби”. У відповідь на таку позицію вищого керівництва місцеві власті розробили цілий спектр заходів щодо упокорення селянства. До цих засобів слід віднести: виявлення всіх джерел прибутковості та оподаткування заможних господарств, вживання примусово-репресивних засобів щодо неплатників податків, боротьба з орендою землі, виявлення земельних лишків, позбавлення прав заможних селян на отримання сільськогосподарського кредиту та допомоги під час посівної, заборона утворення хутірської та відрубної форми господарювання, “додержання класової лінії” судземкомісіями під час розгляду земельних справ, збільшення різного роду податків на заможні господарства, реалізація держпозик головним чином серед заможної групи селянства [1, с. 113-114]. “Наступ на куркуля” постійно вдосконалювався, розширювалася законодавча база, що розв’язувала руки владним чинникам у наступові на село. Почали зростати репресії. У 1928 році Секретним відділом ДПУ УСРР за антирадянські прояви репресовано 492 особи. У цьому ж році засуджено 30 тисяч “куркулів”. У 1929 році обвинувачено у саботажі хлібозаготівель і віддано під суд 33 тисячі селян [1, с. 118-119]. Зрештою, радянська влада дійшла висновку, що найнадійнішим способом уникнути хлібозаготівельної кризи є масове створення колективних сільських господарств, що дасть змогу державі повністю забирати хліб з села. Метою радянської влади було не лише отримати необхідні для індустріалізації кошти, але ліквідувати приватне селянське господарство, тобто змусити селянина працювати лише на державу без врахування його побажань чи реальних потреб.

Ідейне обґрунтування подальшого наступу на селянство в напрямку колективізації сільського господарства було зроблене Й. Сталіним у промові на конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929 року. У виступі мова йшла про перехід “від політики обмеження експлуаторських тенденцій куркульства ... до політики ліквідації куркульства як класу” [20, с. 14]. Економічний, політич-

ний тиск і репресії були невід'ємною складовою радянської політики стосовно українського села наприкінці 20-х років.

Як українське селянство сприймало заходи радянської влади, що йшли врозріз з його економічними інтересами і ставили актуальним питання виживання селянина? Необхідно зазначити, що посилення репресій проти селянства наприкінці 20-х років було не лише превентивним заходом радянської влади для недопущення організованого опору, але й відповіддю на реакцію села. Реакція селянства на заходи радянської влади була досить різноманітною. Необхідно зауважити, що певна частина селянства, зокрема, з найбіднішого середовища сприймала соціально-економічні заходи більшовиків. З рештою, втрачати їй було нічого з огляду на малоземельний стан або невизначений рід занять. Проте, велика частина селянства проявляла активність, і, навіть намагалася чинити опір. Спротив полягав не лише в актах масової чи індивідуальної непокори, але й в різних способах надурити владу, приховати свої статки, законодавчо оформити невідповідність планів хлібозаготівель до реальних можливостей селянства, намагання втекти. 30 листопада 1928 року селяни с. Суходіл Глухівського району на загальних зборах намагалися знизити розмір податку з 25 до 15 %. За це ініціаторів такого рішення, селян І.Давиденка та І.Журомського, колегією ОДПУ у липні 1929 року засуджено до вищої міри покарання, а ще двох, О.Приходу та П.Полубрובה, – до 10 і 5 років концтаборів відповідно [11, арк. 213].

Проблеми, що турбували селян, проявлялися в народному фольклорі, поширюваному у формі листівок. Наприклад, у Нижній Сироватці Сумського округу у січні 1929 року було знайдено листівку з віршем, в якому викривалася здириницька сутність економічних заходів радянської влади у селі і пов'язане з цим складне життя селян. Наведемо коротенький уривок зі згаданого вірша: "Тату, мамо "дайте папки [хліба – авт.]", тато скаже "папка в лавке"/ Одвіз я її на крам, що набрав сорочки вам. / А картошку на базар всю отдав за кожтовар /.../ А як прийде весна – на посів нема зерна. / Земля буде пустувати, а дядьки будуть гарцювати". Автором вірша виявився місцевий мешканець [14, арк. 28].

Зафіксовані випадки, коли заможні селяни заручалися підтримкою бідніших, аби засвідчити, що хліб був проданий біднякам. В Опішні на Полтавщині середняки заявляли про свій вихід з хлібних комісій і небажання брати участь у здійсненні хлібозаготівель через відсутність хліба у селян [16, арк. 40-42]. Не важко здогадатися, що такі дії могли бути розцінені як саботаж заходів радянської влади.

Ще один спосіб ухилення – оформлення фіктивних розлучень. Зафіксовано ряд випадків, коли селяни удавано розлучалися зі своїми дружинами, вимагаючи виділення половини описаного майна [16, арк. 38]. Поширеним способом опору проти заготівельних кампаній, розкуркулень, а згодом і проти колективізації стає продаж, переховування селянами власного майна, вивезення його до інших сіл або нищення, забій худоби, і, навіть, самогубства [8, арк. 20-27; 9, арк. 19]. Нереальність заготівельних планів, психологічний тиск з боку владних чинників спонукали селян до відчайдушних кроків. Наприклад, мешканець одного з сіл Глухівщини Волинець, позбавлений виборчих прав, у відповідь на вимогу здати 70 пудів зерна демонстративно повісився у дворі сільради. Врятованого селянина передали до суду за провокаційну діяльність, оскільки, на думку радянських чиновників, свій вчинок Волинець зробив, “аби возбудить маси проти комісії та у повноваженого Р[айонного]В[иконавчого] К[омітету]” [2, арк. 40].

Події кінця двадцятих років засвідчили, що серед українського селянства знайдеться чимало сміливців, які не будуть викручуватися, щоб обійти радянські закони і не зводитимуть рахунки з власним життям, але вдаватимуться до актів протидії. У інформаційному зведенні Конотопського окрпаркому КП(б)У від 8 лютого 1930 року зазначалося, що “спостерігається швидкий перехід куркульства від розгубленості до організації опору. Починаючи від відмовлення допустити до опису куркульство переходить до загрожування, підпалу, обстрілу сільських робітників і намагаючись по організації банд” (стилістику збережено) [7, арк. 19-20].

Напруга в українському селі з огляду на радикальні соціально-економічні заходи радянської влади на кінець 20-х – початок 30-х років дедалі розжарюється, особливо, після початку масових розкуркулень і колективізації. Частішають масові виступи селян, які вимагають повернення державою засівматеріалів і усуспільненого майна або майна розкуркулених, звільнення заарештованих і повернення засланих. У багатьох випадках подібні заходи відбуваються під антирадянськими гаслами [8, арк. 22]. Українськими селами ширяться антибільшовицькі листівки з викриттям заходів радянської влади і закликом повставати. Наприклад, у с. Красному Османського району у березні 1930 року знайдено прокламацію-звернення “До трудового народу” з закликом “нещадно повставати проти “червоної банди” [3, арк. 62]. Приблизно у той же час у Суличівці Ріпкінському району Чернігівського округу до

сільради надійшов лист з вкладеним плакатом, що зображував робітника з написом “СССР”, який поглинає хліб, худобу, що селяни відправляють до міста. На плакаті був поміщений напис “Країна, що буде соціалізм” [19, арк. 56].

Як зазначалося, протести селян не обмежувалися розмовами. З 1929 року в українських селах частішають випадки насильства щодо активістів, партійців. Такі випадки органи ДПУ постійно фіксували, а винних притягували до відповідальності. Великий інформативний зміст мають “Спецзведення про терористичні прояви на Україні”, що надсилалися за підписом голови ДПУ УСРР на адресу керівництва КП(б)У. Зокрема, в одному такому зведенні, що охоплює період з 9 до 20 вересня 1929 року, зазначається, що за згаданий період в Україні здійснено 49 терористичних актів, в тому числі 2 убивства, 30 підпалів, 6 поранень і побиттів, 8 замахів на вбивство, 3 випадки політичного хуліганства. Серед причин таких випадків 12 – хлібозаготівлі, 12 – землеоблаштування, 11 – колективізація, 11 – робота активістів, 3 – класова боротьба. Терористичні акти були скоєні щодо 26-х активістів, 10-х колективістів, 5-х голів сільрад, а також членів сільради, представників райвиконкому, голови комнезаму [15, арк. 1]. Події, згадані в документі, відображають специфіку того, що коїлося в українському селі, і на Сумщині зокрема, у 1929-1930 роках, точніше, реакцію селянства на радянську політику в аграрному секторі. Палають стодоли з усупільненим майном, чиняться замаху на активістів і партійних діячів, напади на радянські установи в селах. Про типовий приклад того, як саме це відбувалося, знаходимо у спецповідомленні голови ДПУ УСРР Карлсона: “У ніч на 3-тє червня поточного року [1929 – авт.] в с. Краснопілля, того ж району пострілом із обріза було смертельно поранено й за 10 годин помер колишній Голова сільради, канд. КП(б)У – Савченко Филімон. Як видно з матеріалів агентури й слідства, Савченко брав активну участь у хлібозаготівлі. Безпосередньо сам робив опис майна у куркулів за нездачу хлібних надлишків і протягом тривалого часу вів боротьбу зі злісними неплатниками податків” [13, арк. 23]. За політику цілої влади селянство мстилося знищуючи окремих її представників, у багатьох випадках не рахуючись з морально-етичними нормами. Ситуація була вельми типовою для всієї підрадянської України. На початку жовтня в УСРР вчинено 11 вбивств, 89 підпалів, 19 поранень і побиттів, 12 замахів на вбивство. Більшість випадків (71%) сталися на ґрунті невдоволення селянством перебігом хлібозаготівельної кампанії [14, арк. 26].

На початку березня 1930 року у ряді сіл Тростянецького району Сумського округу сталося ряд виступів селян, участь у яких взяло кількасот чоловік. Селяни вимагали віддати усупільнене зерно й реманент. У с. Верхній Люджі було розігнано сільський актив, а уповноваженого райпаркома Бондаренко застрелено з вогнепальної зброї. Неспокійно було і в сусідньому Краснопільському районі. 3 березня 1930 р. у с. Краснопіллі група кількістю до 100 чоловік завадила розкуркулюванню одного заможного селянина, завдавши тілесних ушкоджень членам комісії. Арешт винуватців викликав наступного дня ще більше обурення з боку селян. Близько 1000 чоловік, зібравшись з довколишніх сіл, розстрожили краснопільську сільраду. Селян було розігнано силою загоном міліції [17, арк. 24]. У Сумському окрузі в серпні траплялися випадки протистояння селян-одноосібників і колгоспників з застосуванням в якості зброї вил, кілків [17, арк. 162]. Такі інциденти не миналися без жертв. В Україні назрівало повстання. Про це свідчать спецзведення органів ДПУ УСРР. Зокрема, в одному такому зведенні станом на 13 березня 1930 р. констатовалася дуже неприємна і нестабільна для радянської влади ситуація в селах України [18, арк. 42].

Повстання готувалося не лише в згаданому районі Тульчинської округи, а й, наприклад, в деяких повітах Лівобережної України. Зокрема, на території Роменського та Прилуцького округів на початку 1930 р. отаманом Л.Кліткою було організовано антирадянську повстанську організацію, що, за виступала проти колективізації, за приватну власність на землю, за вільну торгівлю, відновлення незалежної Української народної республіки. Організація збирала зброю, мала конкретні плани, спрямовані на повстання, вступила у ряд сутичок з міліцією та військами ДПУ. Влітку 1930 року було заарештовано і притягнуто до відповідальності у підозрі щодо членства в цій організації 168 чоловік [10, арк. 256-268]. Отамана заарештувати не вдалося, залишки організації продовжували свою боротьбу ще протягом певного часу. Заклики до повстання здійснювалися і в інших куточках теперішньої Сумської області. Наприклад, 28 серпня 1930 року на базарі в Конотопі було знайдено листівку: “Т.т. робітники та селяни і городяни. Пора взятись до зброї, вже терпіти даліше неможливо, бо і армія чекає на те, бо в армії ми – робітники та селяни, городяни. Давай волю, давай правду, давай трудове правління. Геть всі ті володарі, що строять п’ятирічку та індустріалізацію доведуть селянина, що стане голий і босий, як дубон, а з робітника останеться один костлявий скелет. Да здрав-

ствуєт свобода Україна, да здравствуєт свобода слова і печати. Група українців” [6, арк. 84].

У 1931 році на Охтирщині діяла підпільна організація, що підписувала свої листівки назвою “Міжрайонний штаб визвольного руху”. Члени організації виступали за ліквідацію колгоспів, наділення селян землею, багатопартійність. Заарештований один з провідних діячів “Штабу” Ксенофонт Шутка (мешканець с. Куземин) на слідстві заявив, що заходи радянської влади розорили село, а Україна стала колонією Москви [9, арк. 108].

У багатьох селах якщо й не йшлося про конкретні заходи про повстання, то розмови про війну як неминучість точилися протягом кінця 20-х – початку 30-х років. В уяві чималої кількості селянства Сумщини, як і цілої України, силовий варіант розв’язання ситуації, що склалася, поставав як цілком логічний і такий, що принесе надію на припинення визиску з боку радянської влади. Проте, більшість селянства попри численні виступи до такого варіанту не була готова. Після років панування тоталітарного режиму з всюдисущими й потужними органами безпеки селянству важко було щось змінити в державі. Тим більш, що селянство було позбавлене будь-яких важелів не лише для впливу на державну політику, а й на відстоювання власних прав. Залишався один вихід – або змиритися з політикою радянської влади чи вдавати лояльність, або загинути чи розпрощатися зі свободою, хоч би якою ілюзорною вона й не була для селянина.

Протягом кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття загострюється соціально-економічна ситуація в українському селі Сумщини. Це пов’язується з переходом радянської економіки на прискорену індустріалізацію і посиленням економічного тиску на селянство. Вказаний період характеризується посиленням політичних репресій щодо селянства, головним чином, щодо статечної, економічно незалежної його частини. Метою таких заходів було отримання коштів для держави, а також налагодження перманентного процесу отримання продукції з аграрного сектору, що вбачалося не в налагодженні взаємовигідної з селянством схеми купівлі-продажу продукції, а в цілковитому підпорядкуванні селян державі для необмеженого економічного визиску. Насильницький характер соціально-економічних заходів радянської влади призвів до пошуку селянством шляхів протидії радянській політиці як у мирній формі (продаж майна, забиття худоби, втеча з села та ін.), так і в формі прихованої чи відвертої антирадянської діяльності (анти-більшовицька агітація, індивідуальні та колективні акти непокорі,

замахи на радянських та компартійних діячів, масові виступи аж до організації повстань включно). Будь-які прояви протидії селянства державним заходам в аграрній сфері влада поборює, а для усунення протиріч застосовує репресивні методи впливу.

Джерела та література

1. Архієрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1/2 (10/11). – С. 87-127.
2. Державний архів Сумської області (ДАСО). – ФР.221. – Оп. 1. – Спр. 423.
3. ДАСО. – ФР.221. – Оп. 1. – Спр. 551.
4. ДАСО. – ФР.404. – Оп. 1. – Спр. 559.
5. ДАСО. – ФР.404. – Оп. 1. – з Спр. 691.
6. ДАСО. – ФР. 404. – Оп. 1. – Спр. 778.
7. ДАСО. – ФР.404. – Оп. 1. – Спр. 799.
8. ДАСО. – ФР.443. – Оп. 1. – Спр. 1260.
9. ДАСО. – ФР. 7641. – Оп. 6. – Спр. 475.
10. ДАСО. – ФР. 7641. – Оп. 7. – Спр. 127.
11. ДАСО. – ФР.7641. – Оп. 7. – Спр. 183.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2316.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2988.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2989.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2990.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2992.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3191.
18. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3195.
19. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3198.
20. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929-1933: Збірник документів і матеріалів. – Полтава, 1997.
21. Нізова Л. Українська промкооперація в суспільно-економічних перетвореннях 20-х рр. // Проблеми історії України: факти судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць, вип. 11. – С. 144-157.